

בימי ספירת העומר, להרבות בלימוד מוסר

תקופה זו שבין חג פסח לפסח שבועות היא בבחינת "דרך ארץ קדמה לתורה". עלינו להכין את התשתית והיסוד כדי שהתורה תיקלט יפה בליבנו. רמז יפה כתב לנו מהר"ל ("דרוש על התורה" שנדפס בסוף "באר הגולה", עמ' כ"ג) כי משך מ"ט ימים הללו עלינו ללמוד מ"ח מעלות המנויות לקניין התורה (אבות, ו'), מדה אחת לכל יום.

במיוחד בני תורה חייבים להקציב זמן יום ביומו ללימוד המוסר. כך כתב "משנה ברורה" "כי הגדול מחברו, יצרו גדול הימנו" (סימן א', ס"ק י"ב). וכך כתב החיד"א על ת"ח שבדורו: "ומכאן תוכחה לת"ח שאינם רוצים ללמוד כי אם גמרא ופוסקים, ומבזים בליבם לת"ח שלומדים תנ"ך ומשניות וספרי מוסר. ולא ידעו ולא יבינו כי אף שלימוד הגמרא יקר מאד וכו' היינו ללומדי תורה לשמה ובענוה ונזהרים בדקדוק מצוות כמו הראשונים וכו'. אבל בדור יתום זה כי גברה סטרא אחרא ויצר הרע רודף לת"ח ביותר, אלו ת"ח שאינם רוצים ללמוד מוסר, על הרוב הם מתגאים בלימודם, וחושבים שהם חכמים גדולים ומבזים הזקנים וגדולי דורם, ואינם מקפידים להתפלל כהוגן, ופוגמים ברית הלשון והראייה" ("דבש לפי" מערכת תיו, ס"ק מא).

דומה לזה כתב "חיי אדם" (הלכות יום כיפור, סוף כלל קמ"ג): "ופשיטא שהוא חוב גמור על כל אדם שילמוד בכל יום בספרי היראה, אם מעט ואם הרבה, שהוא יותר חיוב מכל לימודו. ואפילו אם יתבטל ע"י זה מלימודו פרק משניות או שאר לימוד וכו'. בודאי יותר טוב כאשר יהיה אדם ירא שמים אף שהוא עם הארץ, יותר טוב מלמדן ואין בו יראה". [וע"ע ספר "פלא יועץ", ערך "מוסר"].

אמנם הרבה מבני הישיבות בזמנינו מזלזלים בלימוד המוסר. יש ישיבות שאין בהן שום סדר לימוד מוקצב ללימוד המוסר בתוכנית היומית הרשמית, ויש ישיבות שלמרות שהוקצב ללימוד המוסר עשרים דקות (לפני מנחה או ערבית), נוהרים ויוצאים מבית המדרש רוב התלמידים ונמנעים מלימודו. נבאר כאן הסיבות לנוהג זה.

ר' ישראל סלנטר היה מעוניין שבישיבת ולוז'ין ינהיגו לימוד סדר מוסר יום ביומו. הוא שלח את הגאון ר' יצחק בלזר (אב"ד פטרברג) לשכנע את הגאון המפורסם ר' חיים סולובייצ'יק (בריסק) שהיה מראשי מגידי השיעורים בישיבת ולוז'ין, אבל הוא סירב לקיים בקשתו של ר' ישראל סלנטר. תוכן דבריו הוא שאנשים שהם חולים ברוחם, הם הזקוקים למנות רפואיות של מוסר תמציתי בספרים המיועדים לכך. אבל אלה השוקדים על לימוד גמרא ומפרשיו כפי מסורת ישראל אינם זקוקים לתרופות.

לכאורה, אפשר להביא סיוע לדברי הגר"ח ממה שכתב הגר"א (בביאורו לברכות נז): "באתר דלית חמר, תמן מתבעי סמנין וכו' (בבא בתרא נח:). כי כל העוסק בתורה לשמה

זוכה לדברים הרבה, ומלבשתו ענוה וכו' ומכשרתו להיות צדיק וחסידי ישר ונאמן" עכ"ל. [לשונו המלאה הבאנו בספרנו "אוצרות הגר"א", שער ז פסקא ח, עמ' רא]. אבל כאשר נדייק נמצא שדבריו הללו של הגר"א אינם שייכים כל כך בזמננו. כי הרי תנאי התנה הגר"א שילמדו תורה לשמה. ופירטנו שם כיצד זה לא מצוי כל כך בזמננו. וכך היו דברי החיד"א, הבאנו דבריו לעיל.

הגר"א עצמו הזהיר והדגיש את החיוב הגדול ללמוד מוסר. הספר "מעשה רב" (שיצא לאור עם הסכמה של הגר"ח ולוז'ין!) מביא עצת הגר"א כיצד על כל יהודי לסדר את סדר יומו. שם כותב: "ללמוד פרק משנה, ללמוד רי"ף, ספרי מוסר כמה פעמים בכל יום (!), ללמוד מקרא ואגדות ומדרשים, ללמוד גמרא ב' דפים בכל יום עם פירש"י וכו' (פסקא ס'). נוסף על כך בביאור הגר"א על משלי (כ"ד, ל) חינוך שצריך האדם "לפנות את לבו בכל יום מעיפוש הדיעות והמדות". כי הלומד בלי יראת ה', יהיה לימודו סם המוות (תענית ז ע"א) וילך בדרכים עקומות, ויפסוק שלא כדין. ולכן אחרי לימודו צריך לבער הפסולת. ועל משלי (כה, ד) כתב הגר"א שיש לו לאדם ליישר את ליבו עוד לפני שמתחיל ללמוד. הא כיצד יסתדר כל זה עם מה שכתב על בבא בתרא, הבאנו דבריו לעיל שהלומד תורה אינה צריך לסימנים? אלא ברור כי דן את בני דורו שלא כולם לומדים לשמה כמו שצריך.

גם תלמידו המובהק הגר"ח ולוז'ין היה סבור שיש ללמוד מוסר גם לפני הלימוד וגם באמצע לימוד הגמרא. זו לשונו: "ולזאת ראוי להאדם להכין עצמו כל עת קודם שיתחיל ללמוד, להתחשב מעט עם קונו ית"ש בטהרת הלב ביראת ה', ולהטהר מעוונותיו בהרהורי תשובה וכו'. וכן באמצע הלימוד, הרשות נתונה להאדם להפסיק זמן מועט, טרם יכבה מלבו יראתו ית"ש שקיבל עליו קודם התחלת הלימוד, להתבונן מחדש עוד מעט ביראת ה'" ("נפש החיים", שער ד' פרק ז). וציין לזה סיוע ממאמר חז"ל (שבת לא ע"א) שאם אין אוצר של יראת ה', כמעט לשוא כל הלימוד שהאדם אסף. אמנם הוא הגדיר ששיעור הזמן לזה הוא "קב חומטין", כלומר שיעור מועט. ולא שהאדם יקבע רוב יום לימודו בדברי המוסר.

חז"ל ייעצו "אם פגע בך מנוול זה (יצר הרע), משכהו לבית המדרש. אם אבן הוא נימוח, ואם ברזל הוא מתפוצץ" (קידושין ל ע"ב). לכאורה מדובר שהלימוד בכל מקצוע שבתורה יועיל לעזור לו לאדם להתגבר על יצרו. אבל "פלא יועץ" (תחילת ערך "מוסר") מלמד שכוונת חז"ל כאן בעיקר ללימוד ספרי יראת ה'. וכן כתב החיד"א (ברכי יוסף, או"ח א סוף ס"ק ט). וכן כתב "משנה ברורה" (סימן א', סוף ס"ק יב) ללמוד "תוכחת מאמרי חז"ל".

הזכרנו בתחילת דברינו שבהרבה ישיבות "נמלטים" כמה מהבחורים מבית המדרש בשעה הקבועה בישיבה ללימוד המוסר. חולשה זו נובעת מהעובדה שפרט למשיגים הרשמי הממונה על עניני המוסר, הר"מים וגם ראש הישיבה עצמו אינם נמצאים שם בעת לימוד המוסר ואין לפני התלמידים דוגמא אישית, לכן הרושם הנשאר בלבם

הוא שלימוד המוסר הוא פחות־ערך מול לימוד הגמרא. חלק מהם סבורים כי לימוד מוסר הוא "ביטול תורה" באיכות מול לימוד גמרא בעיון.

אבל לא כן כתבו "חובות הלבבות" בהקדמתו, וכן "מסילת ישרים" בהקדמתו. הללו טענו שלימוד היראה הוא יותר עיקרי אפילו מלימוד ההלכות והעיון בגמרא, והביאו ראיה ממאמר חז"ל בשבת (לא ע"ב) "היא חכמה, והיא לבדה חכמה". ובעצם, גם שלמה המלך קבע הפרדה זו באומרו "חכמה ומוסר אוילים בזו" (משלי א', ז). זאת אומרת בנוסף ל"חכמה" (תורה) יש גם ללימוד מוסר. וכתב "מסילת ישרים": "איך לא יצטרך להוציא זמן על העיון הזה לדעת אמיתות הדברים ולדעת הדרך לקנותם? מאין תבוא החכמה בלב האדם אם לא יבקשינה? וכו' שהוא עיקר מה שה' אלהינו שואל מעמנו".

על הפסוק: "החזק [ז' מנוקדת צירי] במוסר אל תרף [אל תרפה ממנו], נצריה כי היא חייך" (משלי ד, יג) אמרו חז"ל (מדרש במדבר רבה, סוף י"ז) משל לאדם שנפל מהספינה למי הים. הקברניט זרק לו חבל והזהיר אותו "תפוש בזה ואתה חי! אם תחלש מאחזיתך, אתה אבוד!". כך בגלים הטורדים וטורפים של חי עולמנו, יש לאחוז בחוזק בחבל המוסר.

התוצאות המרות של חוסר לימוד מוסר אנו צופים בימינו. כמה ישיבות נתפלגו לשניים (בין במגזר החרדי, ובין במגזר הציוני) מחמת מריבה קשה בין מגידי השיעורים. בכמה ערים בישראל יש מריבה (סמויה או גלויה) בין רבני העיר הנושאים במשרה. אצל כמה אדמורי"ם כאשר מסיימים חייהם ועולים למתיבתא דרקיע מתגלה מחלוקת בין יורשיהם (בנים וחתנים) מי ימשיך לנהל את החצר של חסידים, ומייסדים כל אחד בנפרד שושלות המתחרות זו בזו. מה נדבר על זקני הדור הליטאים שאינם יושבים יחד עם "מועצת גדולי התורה" של החסידים, ושניהם אינם יושבים יחד עם "מועצת חכמי התורה" של הספרדים. ושלושתם אינם יושבים יחד עם הרבנים המזדהים עם הציונות. אמנם נכון שהרבנים עצמם אינם מתקוטטים זה עם זה, אבל חלק מחסידיהם ותלמידיהם וההולכים על פי הוראותיהם נוהגים שנאה ומריבה נגד מי שאינו חושב כמותם, וכל זאת מפני חוסר לימוד המוסר.

הרי גמרא מפורשת: "וממדבר מתנה. אם משים אדם עצמו כמדבר זה שהכל דשים בו [כלומר הוא מוכן לסבול עלבון מאחרים, וכאילו דורכים עליו] תלמודו מתקיים בידו. ואם לאו, אין תלמודו מתקיים בידו" (עירובין נד ע"א). פירש מו"ר הרב שמואל דביר שהמחוסר ענוה ומדות טובות, אפילו הוא בקי בכל התלמוד לא יזכה להורות בכל דבריו נכונה. וזהו הנקרא "אין תלמודו מתקיים בידו". שיקול דעת שלו יהיה מעוות. ה"נגיעות הפרטיות" שבלבבו יטו את הדין. עליו כתב הגר"א (משלי כ"ד, ל').

מה הם הספרים המומלצים? עיין שמותיהם ב"אדר היקר" להרב אברהם קוק, עמ' ט"ז. ושם הרב מנחם פייש ללמוד אותם "במתנות, בשקט ושלמות חכמים". בכך יביאו להוגה בהם "טהרת לב, גבורה וצהלה", ויגיע "לאהבת ה', אהבת ישראל, אהבת הבריות והחיים [המעשיים] בכלל, בצירוף דעת עולם והחיים".

מסופר שהגאון ר' אלחנן וסרמן הי"ד בא לרבו ה"חפץ חיים" לבשר לו שפתח "ישיבה" בביאליסטוק. שאל אותו החפץ חיים אם קבע לתלמידים סדרי לימוד מוסר. כאשר ר' אלחנן השיב בשלילה, ענה לו רבו: "אם כן איננו שוה אפילו אבק טבק להרחה" ותוך כדי דיבור קמץ באגרופו למחצה ועשה תנועת מיעוך באצבעותיו, כדי להדגיש אפסיות הדבר (הרב אפרים זייצ"ק, "המאורות הגדולים", עמ' רצ"ב).

חג שבועות לפנינו. עלינו לקבל תורה מחדש. עלינו להכיר כי מה שעשינו עד כה לא היה מספיק טוב, אחרת היינו רואים תוצאות יותר טובות בעם ישראל. על כל אחד ואחד מאיתנו, בין איש בין אשה, בין גדול בין קטן, בין רב בין תלמיד, עלינו לקבוע בכל יום ויום זמן קבוע ללמוד באחד מספרי המוסר (כל אחד לפי טעמו) וכמו שפסק ה"משנה ברורה". ועל זה סיכמו חז"ל: "כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת" (אבות ג, ט). כלומר אפשר הדבר שיש בו באדם מסוים חכמה רבה, אבל לא תתקיים ולא תתממש בפועל, אם אין לבעל החכמה ההיא מספיק מוסר ויראת ה'. ועל זה אמרו חז"ל "מוטב אם לא העלית" (שבת לא ע"א) כלומר עדיף לו אם לא היו חכם בתורה, כי כעת משתמש בחכמתו לרועץ. עוד עיין יומא (עב ע"ב) "למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה, ולב אין (משלי י"ז, ט"ז) אוי להם (לשונאיהן של) ת"ח שעוסקין בתורה ואין בהן יראת שמים" עיין שם המשך הסוגיה.

בסיכום, אין בכך שום "ביטול תורה" אם האדם יקבע לו זמן בכל יום ללמוד חכמת המוסר. אדרבה, יגיע להשיג ולקיים אמיתות התורה. נאמנים עלינו גדולי עולם אשר שמותיהם פירטנו והזכרנו במאמר זה.